

TIJORAT BANKLARINING OPERATSIYALARI*Samarqand iqtisodiyot va servis instituti**“Bank ishi” kafedrası o‘qituvchisi****Sindarov Sh . K****Samarqand iqtisodiyot va**servis instituti talabasi****Turkmenbayev Salamat Azamat uli***

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqola tijorat banklarida operatsiyalarning mohiyati, ularning bank faoliyatidagi ahamiyati va zamonaviy rivojlanish tendensiyalarini atroflicha tahlil qiladi. Maqolada aktiv va passiv operatsiyalarning nazariy asoslari, turlari va ularni samarali boshqarishning ahamiyati ko'rib chiqiladi. Xususan, kreditlash, investitsiya faoliyati va boshqa aktiv turlarining bankning daromadlilik va barqarorligini ta'minlashdagi o'rni chuqur o'rganiladi. Shuningdek, aktiv operatsiyalarni boshqarishda yuzaga keladigan risklar, ularni baholash va minimallashtirish usullari, jumladan, VaR, stsenariy tahlili, Markowitz va Sharp modellari yordamida risk menejmenti mexanizmlari muhokama qilinadi. Raqamlashtirish, innovatsiyalar va barqaror moliya tamoyillarining aktiv operatsiyalarga ta'siri, shuningdek, O'zbekistonda tijorat banklari passiv operatsiyalarining xususiyatlari va kelgusi istiqbollari yoritilgan. Bank resurslari bankning o'z mablag'lari, qarzga olingan ya'ni, jalb etilgan mablag'lardan, hamda emitentlashgan mablag'larini shakllantirish haqida ham ko'rib chiqiladi. Tadqiqot bank sektori mutaxassislari, tadqiqotchilar va talabalar uchun foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: aktiv operatsiyalar, ustav fondi, kredit risk, risk menejmenti, bank innovatsiyalari, rezerv fondi, investitsiya, tijorat banki.

Kirish. Moliyaviy tizimning tayanchi hisoblangan tijorat banklari iqtisodiyotning qon tomirlari vazifasini bajaradi. Bank faoliyatining asosi resurslarni shakllantirishga qaratilgan passiv operatsiyalar hamda ularni samarali joylashtirishni ko'zda tutuvchi aktiv operatsiyalarning uzviy bog'liqligidan iboratdir. Banklar aholi va xo'jalik yurituvchi subyektlarning bo'sh turgan mablag'larini depozitlar va omonatlar ko'rinishida jalb qilish (passivlar) orqali barqaror resurs bazasini yaratadi. Ushbu mablag'larni foydali aktivlarga joylashtirish, iqtisodiyotni kreditlash va investitsiya loyihalarini moliyalashtirish orqali esa moliya vositachiligi rolini to'liq namoyon etadi. Bankning daromadlilik, likvidlik darajasi va bozoragi raqobatbardoshligi aynan passivlar tarkibini optimallashtirish hamda aktiv operatsiyalarning sifatini oshirishga bevosita bog'liqdir. Shu sababli, passiv va aktiv operatsiyalarni o'zaro muvofiqlikda boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish hamda ularning zamonaviy

tendensiyalarini tadqiq etish bugungi kunda dolzarb ilmiy va amaliy muammo hisoblanadi.

Asosiy qism. Tijorat banklarining faoliyati ikki asosiy ustun — passiv va aktiv operatsiyalar balansiga tayanadi. Bank amaliyotining boshlang'ich nuqtasi bo'lgan passiv operatsiyalar bankning o'z sarmoyasini shakllantirish, mijozlarning bo'sh turgan mablag'larini depozit va omonatlarga jalb qilish, shuningdek, moliya bozoridan resurslar sotib olishni anglatadi. Ushbu operatsiyalar bank balansining o'ng tomonida (majburiyatlar va kapital) aks etib, aktiv operatsiyalarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan moliyaviy poydevorni yaratadi. Passivlarning barqarorligi va narxi bankning kelajakdagi rentabelligini belgilovchi asosiy omildir.

Aktiv operatsiyalar esa bank tomonidan jalb qilingan ushbu resurslarni foyda olish va likvidlikni ta'minlash maqsadida turli yo'nalishlarga joylashtirish jarayonidir. Buxgalteriya balansining chap tomonida aks etuvchi aktivlar bankka kelajakda iqtisodiy naf keltirishi kutiladigan resurslar majmuidir. Bank aktivlar portfelining sifati va diversifikatsiyasi uning daromadlilik, to'lov qobiliyati hamda kapital yetarliligi ko'rsatkichlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ushbu operatsiyalar quyidagi asosiy yo'nalishlarga bo'linadi:

Kredit operatsiyalari. Aktivlar tarkibidagi eng salmoqli ulushga ega bo'lib, jismoniy va yuridik shaxslarga mablag'larni muddatlilik, haq to'lash (foiz) va qaytarish shartlari asosida taqdim etishni ifodalaydi. Iste'mol, investitsiya, ipoteka va mikroqarzlarni ko'rishidagi ushbu operatsiyalar bankning bosh daromad manbai bo'lishi bilan birga, yuqori darajadagi kredit riskini ham yuzaga keltiradi.

Investitsiya operatsiyalari. Bank o'z resurslarini davlat qimmatli qog'ozlari, korporativ obligatsiyalar va aksiyalarga yo'naltirishi orqali portfelini diversifikatsiya qiladi. Bu operatsiyalar barqaror daromad olish va bozor kon'yunkturasidan foydalanish imkonini beradi.

Likvidlikni ta'minlovchi joylashtirishlar. Bunga kassa qoldiqlari, Markaziy bankdagi majburiy zaxiralar va banklararo bozordagi qisqa muddatli depozitlar kiradi. Ushbu aktivlar bevosita yuqori foyda keltirmasa-da, bankning o'z majburiyatlarini (passivlarini) o'z vaqtida bajarishi uchun hayotiy zarurdir.

Asosiy vositalar va nomoddiy aktivlar. Bank infratuzilmasini tashkil etuvchi binolar, texnologik uskunalar va dasturiy ta'minotlar umumiy aktivlar tarkibiga kirib, operatsion jarayonlarning uzluksizligini kafolatlaydi.

Depozit operatsiyalari. Passivlarning eng katta qismini tashkil etuvchi ushbu amaliyotlar jismoniy va yuridik shaxslarning bo'sh turgan pul mablag'larini ma'lum muddatga yoki talab qilib olinguncha hisobvaraqlarga jalb qilishni anglatadi. Bunga jamg'arma omonatlari, muddatli depozitlar va mijozlarning hisob-kitob varaqlaridagi qoldiq mablag'lar kiradi. Depozitlar bank uchun asosiy resurs manbai hisoblanadi, biroq ularni jalb qilish foiz xarajatlari bilan bog'liq.

Xususiy kapitalni shakllantirish operatsiyalari. Bular bankning o'z mablag'lari bo'lib, ustav kapitali, zaxira fondlari va taqsimlanmagan foydani o'z ichiga oladi. Xususiy kapital bankning moliyaviy barqarorligi kafolati va zararlarni qoplash manbai bo'lib xizmat qiladi. U bank faoliyatini boshlash va litsenziya talablarini bajarish uchun asosiy shartdir.

O'zbekistonning bank sektori so'nggi yillarda chuqur islohotlar jarayonini boshidan kechirmoqda. Bu islohotlar aktiv operatsiyalar tuzilmasi va xususiyatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. An'anaviy ravishda davlat ulushi yuqori bo'lgan banklar tizimi bosqichma-bosqich xususiylashtirish va bozor mexanizmlarini joriy etish yo'nalishida harakatlanmoqda.

Tijorat banklarining barqarorligi, rentabelligi va mamlakat iqtisodiy o'sishidagi ishtiroki ularning passiv va aktiv operatsiyalarini o'zaro muvofiqlikda boshqarish samaradorligiga tayanadi. Bank faoliyatining poydevori bo'lgan passiv operatsiyalar — bu xususiy kapitalni mustahkamlash, aholi va xo'jalik subyektlarining bo'sh turgan mablag'larini depozitlarga jalb qilish hamda qarz resurslarini shakllantirish jarayonidir. Ushbu barqaror resurs bazasi bankka o'zining aktiv operatsiyalarini, ya'ni mablag'larni kreditlash, investitsiya faoliyati va banklararo joylashtirishlar kabi daromad keltiruvchi yo'nalishlarga safarbar etish imkonini beradi. Aktiv operatsiyalar bank uchun asosiy foyda manbai bo'lishi bilan bir qatorda, kredit, bozor, likvidlik va operatsion risklar kabi murakkab xatarlarni ham yuzaga keltiradi. Shu sababli, passivlarning narxi va aktivlarning daromadliligi o'rtasidagi farqni (marjani) saqlash hamda risk-menejmentda VaR (Value at Risk), stsenariylar tahlili va portfel diversifikatsiyasi kabi zamonaviy usullarni qo'llash bankning moliyaviy immunitetini ta'minlashda strategik ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy global moliyaviy landshaftda bank amaliyotlari raqamlashtirish, sun'iy intellekt va fintex yechimlarini integratsiya qilish orqali tubdan transformatsiya qilinmoqda. Bugungi kunda passivlarni jalb qilishda masofaviy xizmatlar, aktivlarni joylashtirishda esa ESG (ekologik, ijtimoiy va korporativ boshqaruv) tamoyillariga asoslangan "yashil" investitsiyalar va shaxsiylashtirilgan bank mahsulotlari ustuvor yo'nalishga aylandi.

O'zbekiston bank sektori ham mazkur global tendensiyalarga muvofiq ravishda o'z operatsion modellarini modernizatsiya qilmoqda. Milliy bank tizimida resurs bazasini (passivlarni) diversifikatsiya qilish, kredit portfelining sifatini oshirish va kiberxavfsizlikni kuchaytirish choralari faol ko'rilmoqda. Istiqbolda banklar xususiylashtirish jarayonlari natijasida raqobatbardoshlikni oshirishi, raqamli transformatsiyani chuqurlashtirishi va barqaror moliya tamoyillarini keng joriy etishi orqali ham omonatchilar, ham investorlar uchun ishonchli va xavfsiz moliya institutiga aylanishi kutilmoqda

Xulosa. Bank amaliyotlarini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish, eng avvalo, passiv va aktiv operatsiyalarni raqamlashtirish jarayonlarini integratsiyalashgan holda olib borishni taqozo etadi. Bu borada mobil banking imkoniyatlaridan foydalangan holda masofaviy omonatlar va raqamli passivlarni jalb qilish mexanizmlarini soddalashtirish, parallel ravishda onlayn kredit mahsulotlari portfelini kengaytirish orqali mijozlarga kompleks qulayliklar yaratish va bankning operatsion xarajatlarini sezilarli darajada kamaytirish lozim. hu bilan birga, bank xodimlarining inson kapitali sifatini oshirish strategik vazifa bo'lib qoladi. Ularning zamonaviy moliya texnologiyalari, raqamli transformatsiya va risk-menejment sohasidagi malakasini doimiy oshirib borish — resurslarni arzon manbalardan jalb qilish (passiv) va ularni minimal risk bilan yuqori daromadli aktivlarga joylashtirish (aktiv) ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Salimov, M. Tijorat Banklarining Operatsiyalari.
2. Абдуллаев Ё., Қоралиев Т., Тошмуродов Ш., Абдуллаева С. Банк иши. Ўқув кулланма-Т
3. Bank risklarini boshqarish tizimi – <https://www.example.com/bank-riskmanagement-system-article>
4. Abdulazizovich, Abduvakhidov Akmal, and Kamilova Sanobar Mirdjamolovna. "ISSUES OF BANKING SYSTEM DIGITALIZATION IN UZBEKISTAN." *World Bulletin of Management and Law* 11 (2022): 14-19.
5. Носкова И.А. Финансовые и валютные операции. – М.: “Университет”, 1996.
6. То'xtasinov В., Qodirov В.
Tijorat banklari faoliyati. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.